

Att söka mening i det meningslösa

Tankar kring Georg Kleins senaste bok

Med upptäckarlust kastar jag mig över Georg Kleins nya essäbok och finner snabbt att den är lika sträng och infallsrik som hans tidigare böcker. Tankar om existensens villkor, den mänskliga historiens grymhet, vetenskapens sanningssökande och konstens meningssökande återkommer i nya former.

Det är inte många medicinska forskare i vårt land som med ett sådant intentionsdjup kan leda läsaren över molekylärbiologiska kunskapsfält och samtidigt, med stor förtrogenhet, visa på musikens och litteraturens betydelse för att skapa ett meningsfullt liv. Men man läser inte Klein utan att vilja säga emot! Ibland blir han »entydig«, när det hade passat bättre med ödmjuk mångtydighet, och han balanserar av och till på gränsen mot en intellektuell elitism, med den mångbegåvades självpåtagna, men inte alldeles självklara rätt.

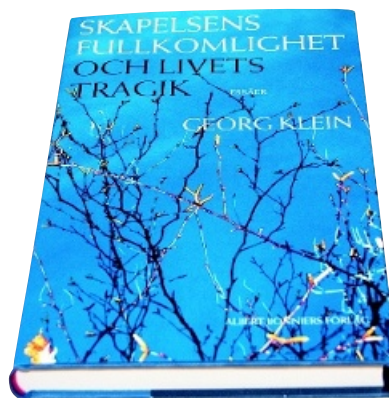
Boken består av en orienterande inledning, en stark epilog och däremellan tre långa essäer. Den första essän har rubriken »Szilards tio budord«. Här presenteras den för mig helt okända tysk-judiske kärnfysikern, sedermera biokemisten och fredskämpan, Leo Szilards försök att skapa en moral och en individuell livshållning på ateistisk grund.

Szilards budord har inte mycket mer än antalet (tio) gemensamt med den mosaiska lagen. När han rör sig på samma område som gudsbuden är hans budskap ett annat eller spegelvänt. När den mosaiska lagen bjuder oss att hedra vår fader och moder, vill Szilard att vi ska hedra barnen, kanske därför att de har bättre förutsättningar än de vuxna att säga oss sanningen.

Innehåll och form i budorden får mig att associera såväl till rationalismen hos Lucretius som till det fragmentariska dunklet hos Herakleitos och till den asketiska tonen hos Dag Hammarsköld, men utan den senares dragning till mystik och religion. Hos Szilard finns snarare en torr humor som i femte budets »Rör ingen maträtt om du inte är hungrig« eller en ytterst komprimerad livsvisdom som i sjätte budets »Begär inte det du inte kan få« eller en lakonisk pragmatism som i sjunde budets »Ljug inte om det inte är nödvändigt«.

Med utgångspunkt i Szilards budord väver Klein ett associativt nät av personliga minnen, möten med forskare och Nobelpristagare, med diktverk, författare och vetenskapliga upptäckter. I anslutning till första budet talar han just om behovet av att våga vara entydig i sina ställningstaganden även i komplexa sammanhang. Szilard vågade vara entydig när det behövdes liksom den svenske filosofen Ingemar Hedenius, vars sanningslidelse Klein sätter högt. Hedenius och Szilard var båda exempel på modiga, begåvade människor som vågade gå mot strömmen och höja sig över »medelmåttans« värderelativism, ofta grundad på intellektuell feghet och/eller tankeoreda.

Den som vill höja sig över medelmåttan måste vara klarsynt, ha gott självförtroende och god tankeförmåga enligt Klein. Jag mötte personligen Hedenius vid ett par filosofiska seminarier när han krossade mera



GEORG KLEINS senaste bok »Skapelsens fullkomlighet och livets tragik« kom ut år 2005 på Albert Bonniers förlag. ISBN 91-0-010786-7.

lätvtviktiga filosofiprofessorer i diskussioner där hans goda självförtroende ibland vägde tyngre än tankeförmågan (som tveklöst var god!). Den upplevelsen gör mig inte lika entusiastisk till Hedenius' förakt för medelmåttigheten. Avståndet till det farliga föraktet för svaghet känns ibland alltför kort.

Szilards andra bud handlar om att ställa upp ett värddigt mål för sitt handlande, ett budord som är svårt att följa eftersom det lätt kan förvanskas till att handla om prestation och framgång. Här för Klein ett mycket angeläget resonemang om vår oförmåga att hantera varje »o-framgång« och om nödvändigheten av en vaksam hållning mot personliga framgångar och nederlag och i stället, liksom Szilard, ha fokus riktat mot »ett värddigt mål«. Just på detta område tror jag själv att konsten kan spela en viktig roll, eftersom den förmår att bära insikten att vinst i ett avseende kan vara förlust i ett annat. I god litteratur tenderar vinnarnas och förlorarnas röster att flyta samman.

Så fortsätter Kleins kommentarer till budorden med reflexioner kring »äkta röster« och »nakna samtal« med roliga exempel på olika röster från radions P2. Han funderar kring musikens förmåga att lyfta våra själar och ställer vetenskapsmannens uppgift att skapa klarhet mot politikerns uppgift att övertyga. Han skriver om vilsegångna vetenskapsmän och modiga sanningssägare.

I den andra essän »Läkaren och scenen« ger Klein sin subjektiva bild av det rena, välordnade Sverige. Han menar att den långvariga freden (snart 200 år) har gjort oss naiva inför ondskan i världen. Han talar till och med om svenskarna som ett fredsskadat folk, som inför själva djävulens ondskan måste fråga sig om han (djävulen) kanske hade en svår barndom. Svenskarna har varit åskådare till många av vår tids ohyggliga grymheter; ett läktafolk som tappat förmågan att se livets grundläggande tragik. Vi ser inte att kriget är normaltillståndet i världen – inte freden som hos oss. »Helvetet kan endast upplevas, när man själv stiger ner i det och då bara till det djupa man själv når.« Svenskarna har förträngt dödsmedvetandet och tappat förmågan att gå bakom livets trivialiteter för att aktivera »vårt sanna och djupare väsen«, som kanske är den enda »mening« livet kan erbjuda; allvarliga synpunkter som grundas på observationer med varierande kraft att övertyga. Jag känner mig exempelvis inte alls säker på att svenskarnas oförmåga att idag sörja de omkomna på regalskeppet Vasa lika starkt som de omkomna på Estonia mer än 300 år senare beror på en bristande känsla för livets tidlösa tragik. Här räcker nog avståndet i tid som en rimlig och tillräcklig förklaringsgrund. Det ska i ärlighetens namn sägas att Klein



GEORG KLEIN, föddes 1925 i Budapest där han påbörjade sina medicinska studier. 1947 kom han som flyktning till Sverige. Han är professor i tumörbiologi, under 1957–92 vid Karolinska institutet. Förutom betydande vetenskapliga insatser kan han till sin gärning räkna en diger litterär produktion, där han engagerat sig i frågor om vetenskap och moral.

tar andra exempel, som talar starkare för hans tes om oss fredsskadade svenskar. Han gör bland annat flera intressanta jämförelser med finländarnas livshållning. Men riktigt övertygad känner jag mig inte och kanske beror det just på att jag är en fredsskadad svensk, som hellre talar om onda handlingar än om den mer abstrakta ondskan, som gärna erkänner att det finns en biologisk grund för vår aggressivitet men bara tillmäter sociobiologin ett begränsat värde för att förklara mänsklig ondskan och nästan inget alls för att förklara specifika krig.

Essän avslutas med en kärleksförklaring till Sverige, till naturen, språket, känslan för rättvisa och inte minst den svenska sekularismen, med drag av helighet. Kanske är det just den befriande sekularismen som är nyckeln till författarens blågula kärlek!?

I den tredje essän »Dödsprogram och överlevnadssignaler« rör sig författaren från cellens inbyggda dödsprogram, apoptos, till dödsprogram och överlevnadssignaler bland sociala insikter och mänskliga samhällen. Han är mycket noggrann med att markera gränsen mellan sin roll som vetenskapsman och rollen som skönlitterär författare. I den senare rollen kan han ta sig friheter som inte är tillåtna i vetenskapens stränga regelvärld. Man får en initierad populärvetenskaplig presentation av begrepp som apoptos och metamorfos. Man får veta något om hur cellerna i en organism signalerar till varandra för att utlösa dödsprogram eller aktivera överlevnad. Så småningom lämnar Klein den rena vetenskapen och söker analogier i människans sociala och kulturella värld. Han plockar in traumatiska barndomsminnen och upplevelser av stor konst. Med konkreta exempel visar han hur musik av Bach, Mozart, Joan Baez och poesi av Rilke vid flera tillfällen skickat honom tydliga överlevnadssignaler i specifika situationer. Trots sin religiösa språkdräkt har såväl Dante som Bach varit goda vägvisare genom åren. Klein förnekar ingalunda den religiösa dimensionen hos Bach, men han menar att musiken skapade tron och inte omvänt. Edgar Alan Poes tes om att poesins funktion är att »höja själen« gör Klein till sin egen, och han menar att stor musik och konst är vår tids överlevnadssignaler. Där påminner hans budskap mycket om Damasios tankar i hans bok om Spinoza.

Trots att Klein i bokens inledning säger att allt tal om livets mening, utanför de inbyggda (överlevnads)pro-

grammen, är fantasier utgörs en stor del av den sista essän och epilogen av ett energiskt försök att med hjälp av konsten etablera ett slags mening inför livets ändlighet. Han närmar sig Camus' påstående om att filosofins enda väsentliga fråga är om livet är värt att leva. Han gör rent hus med kommersiell kultur och med mediabus, vars huvudsakliga effekt är att skapa ökad tomhet och meningslöshetskänslor. Underhållningsindustrin i dess olika former är i Kleins värld psykets parasiter.

Som alternativ till konsumtionens förströdda håglöshet ställer han begreppet »flow« med dess koncentrerade uppmärksamhet och dess förmåga att skapa känsla av tidlöshet och eufori. En studie från USA refereras, som visar att upplevelsen av »flow« var starkt kopplad till arbetslivet i ett dos-responsförhållande, där engagerande och ansvarfulla arbeten som förväntat gav något högre poäng än enahanda rutinarbeten, medan fritiden generellt fick lägre »flowpoäng«. Fritiden var för många, alltför ofta »mediapassiv« och tom. Trots det önskade sig nästan alla mer fritid och mindre arbete – en av många paradoxer i det moderna samhället!

På bokens allra sista sidor återknyter Klein till den danska poeten Inger Christensens storslagna sonettkrans »Sommarfugledalen« – ett rekviem som han publicerade en essä om för några år sedan. I den diktcykeln betraktar Christensen döden från en fjärilsvinge. »Hennes existens är flyktig som fjärilarnas«, skriver Klein, »men försvinner ändå inte som ingenting. Hennes orädda blick ger henne en tidlös existens.«

Poeten kan alltså se sin egen död i vitögat, utan illusioner om en högre mening eller en fortsättning bortom döden. Stoltheten att kunna göra detta är kanske stor nog. »Fjärilens skönhet förminskas inte av att den lever endast någon dag. Människohjärnans maktlösa förmåga förminskas inte av att den dör som ingenting. Poetens hjärta vet att hon inte är ingen. Fjärilen vet ingenting. Det är denna skillnad som ger människolivet dess tragiska värdighet.«

Vackert tänkt och vackert skrivet. Med den avslutningen inordnar sig Klein i en positiv, nihilistisk tradition. Där hamnar han i sällskap med många stora poeter, bland andra Gunnar Ekelöf, som efter att ha krossat alla »bokstävlar« och söta lögner till slut utvinner ett slags mening ur intet.

Christer Petersson

med dr, distriktsläkare, FoU-centrum Kronoberg